

Reel-politikle Yüzleşmek: Irak Kürtlerinin Bağımsızlık Arayışları¹

Muhammet Fatih Özkan, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

E-posta: m.f-ozkan@comu.edu.tr

Gürol Baba, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

E-posta: gurol.baba@asbu.edu.tr

Özet

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Iraklı Kürtlerin bağımsızlık arayışları sırasında karşılaştığı zorluklara odaklanmaktadır. Kürtlerin bu arayışları, Uluslararası ilişkilerde neden-sonuç odaklı analizlerde sıklıkla başvurulan anlatsal-açıklamacılık yöntemi kullanılarak dört ayrı dönemde incelenmiştir. Bunlardan ilki, Irak'ta İngiliz Manda yönetiminin egemen olduğu 1920'li yıllardan itibaren Baas rejimi hakimiyetinin konsolide edildiği 1970'li yılların sonuna kadar geçen dönem kapsamaktadır. Bu dönemde Kürtler ilk olarak, İngiltere'nin daha önceki desteğinin aksine bağımsızlık yolundaki engellemeleri ile karşılaşmışlardır. 1930'larda Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyelik sürecinde Bağdat, Kürtlerin haklarını tanıyacağı vaadinde bulunsa da kayda değer bir adım atmamıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda ise muhalif gruplar, Irak'ta iktidari ele geçirince Kürtlerle aralarına mesafe koymuşlardır. Kürtler son olarak, İran'dan destek almış fakat Bağdat ve Tahran arasında yapılan bir antlaşmayla bu destek sona erince, Irak Kürt hareketi dağılma noktasına gelmiştir. İran-İrak Savaşı ve Körfez Savaşı'nın yaşandığı 1980'ler ve 1990'lar çalışmada ele alınan ikinci dönemdir. Kürtler, İran-İrak Savaşı sırasında Tahran'ın desteğiyle bazı bölgelerde kontrolü ele geçirseler de Bağdat'ın bu işbirliğine tepki olarak başlattığı operasyonlar ve uluslararası toplumun bu operasyonlara yeterli duyarlılığı göstermemesi sonucunda ciddi bir yıkım yaşamışlardır. Her seferinde reel-politikle acı bir şekilde yüzleşmenin yol açtığı hayal kırıklıkları devam ederken Körfez Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler, Iraklı Kürtlerin önüne fiili olarak özerk bir bölgeyi yönetme fırsatı çıkarmıştır. Ancak, yoğun Kürt nüfusa sahip bölge ülkelerinin reel-politik kaygıları ve Kürtlerin kendi içindeki rekabeti, daha güçlü bir statü elde etmeyi imkânsız kılmıştır. 2003'te Saddam Hüseyin'in devrilmesi sonrasında dönemin çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. Irak Kürt bölgesinin anayasal bir nitelik kazandığı ve Kürt liderlerin başka ülkelerde diplomatik teamüllere uygun bir şekilde ağırlanmaya başladığı bu dönemde, merkezi hükümetle gelirlerin paylaşımı ve tartışmalı bölgelerin durumu konusunda yaşanan gerilimler, önemli bir sorun alanı olarak kalmıştır. Çalışmada son olarak 2014'teki DAEŞ saldırıları sonrası başlayan ve 2017'deki bağımsızlık referandumuyla sona eren sürece değinilmektedir. Uluslararası

toplumun desteğiyle bu tehdidin bertaraf edilmesi, Irak Kürtlerini bağımsızlık konusunda cesaretlendirse de Bağdat ve bölgede etkin olan diğer güçlerin söz konusu referandumda karşı çıkmaları bu süreci akamete uğratmıştır. Tüm bu süreçler, bölge içi ve bölge dışı aktörlerin reel-politik yaklaşımlarının, Kürtlerin bağımsızlık taleplerinin gerçekleşmesinin önündeki en önemli engel olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Reel-politik, Bölgesel aktörler, Küresel güçler, Iraklı Kürtler, Bağımsızlık.

Facing the Realpolitik: Iraqi Kurds' Seeking Independence

Abstract

This study focuses on the difficulties faced by Iraqi Kurds in seeking independence after the First World War under four periodical titles by using the narrative-explanation method. The first period covers the era from the 1920s under the British Mandate in Iraq to the end of the 1970s. In this period, the Kurds firstly encountered obstacles by Britain, which was their previous supporter. In the 1930s, although Baghdad had promised to recognize the rights of the Kurds, during Iraq's membership process to the League of Nations, it did not take any significant steps. When the opposition groups took power in Iraq, they distanced themselves from the Kurds throughout the 1950s and 1960s. The Kurds finally took support from Iran, which was short-lived and was ended by an agreement between Baghdad and Tehran. The second period covers the 1980s and 1990s -the Iran-Iraq and Gulf War experiences. Although the Kurds gained control in some regions with the support of Tehran during the Iran-Iraq War, they also suffered from a serious destruction because of Baghdad's operations responding to this cooperation and the international community's insufficient sensitivity to these operations. Under the influence of the bitter experiences of realpolitik, the Iraqi Kurds had the opportunity to govern a de facto autonomous region after the Gulf War. However, the realpolitik concerns of regional countries with dense Kurdish populations and the competition among the Kurds made it almost impossible for the Iraqi Kurds to over- power their status. The period after the overthrow of Saddam Hussein in 2003 is the third period, during which the Iraqi Kurdish region gained a constitutional character but their tensions with the central government over the distribution of revenues and the status of disputed territories remained as a major problem. Finally, the study analyses the process that started after ISIS attacks in 2014 and ended with the independence referendum in 2017. Even though the elimination of the ISIS threat with the support of the international community encouraged the Iraqi Kurds for their independence, the opposition of Baghdad and other powers in the region to the referendum disrupted this process. The analysis of these periods supports the argument that the realpolitik approaches of intra and extra regional actors' towards the region have been the main hindrance for the achievement of the Kurds' demands for independence.

Key Words: Realpolitik, Regional actors, Global powers, Iraqi Kurds, Independence.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmasıyla, Kürtlerin yaşadığı topraklar, farklı devletlerin egemenlikleri altına girmiş ve bu parçalanma, bölgedeki en önemli meselelerden birinin ortaya çıkmasının başlıca sebebi olmuştur (Ünver, 2016: 70). Bu 'mesele', sıradan Kürtler için vergiden ve zorunlu askerlik hizmetinden kaçınma gibi davranış kalıplarını içerirken, Kürt liderler ve aydınlar için mümkünse bağımsızlık, değilse resmi bir özerklik kazanma hedefleriyle ilişkilendirilmektedir (Bayat, 2008: 29). Tarihsel olarak Kürtlerin özerklik yönünde attığı her türlü adım; Türkiye, İran, Suriye ve Irak'ın ulus inşası tasavvurlarına ve toprak bütünlüklerine bir tehdit olarak algılanmıştır. Ancak bu ülkelerin belli dönemlerde, komşularının menfaatlerine uymayan Kürt faaliyetlerini, kendi siyasi hedeflerine ve ekonomik kazançlarına uyduğu ölçüde destekledikleri de olmuştur. Buna rağmen her biri, bağımsız bir Kürt devletine karşı olduklarını vurgulamaktan da geri durmamıştır (Bishku, 2013: 86).

Çeşitli dönemlerde Kürtlerin bölgede önünü açan küresel güçlerin de konu bağımsızlık olduğu zaman farklı bir tutum takındığı görülmüştür. Bu çalışma da Irak Kürtleri örneği üzerinden Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumuna kadar geçen süreçte, Kürtlerin bağımsızlık yönünde veya daha farklı statü kazanımı için attıkları adımların reel-politikle ne şekilde yüzleşmek durumunda kaldığını ele alacaktır. Reel-politiğe göre şekillenen yaklaşımlar, bazı dönemlerde Iraklı Kürtlerin çok ciddi kazanımlar da elde etmesini sağladığı için bu süreçlere de çalışmada yer verilmiştir. Burada, reel-politik kavramıyla devletlerin veya ilgili aktörlerin daha çok kendi menfaatlerini ön plana çıkardığı durumlara referans verilmekle birlikte kavramın kullanımıyla ilgili yaklaşım farkları da kısaca ele alınmıştır.

Reel-politik kavramı ilk kez 1853 yılında Alman düşünür August Ludwig von Rochau tarafından *Grundsätze der Realpolitik* (Reel-Politiğin İlkeleri) kitabında kullanılmıştır. Emery (1915: 449), bu kavramla siyasi meselelerin ahlaki ilkeler dikkate alınmadan değerlendirildiği bir düzleme işaret edildiğini ve böylece güçlü olanın gücünü daha da artırmak için yapması gerekeni -zayıfı ezmek pahasına- yapmasının meşrulaştırıldığını savunur. Kavramın ulusal çıkarlarla da ilişkilendirildiğini ve bu haliyle realist kuramla özdeşleştirildiğini belirten Bew (2014: 49-52) ise reel-politiği, -Rochau'ya referansla- devletin siyasi hedeflerine ulaşma sanatı olarak tanımlar. Bu bakış açısına göre, reel-politik çerçevede hareket ettiği düşünülen devlet adamlarının ahlaki normları kesin olarak ihlal ettiğini varsaymak mümkün değildir. Daha genel bakıldığında bir dış politika teorisi olarak realizmin, liderlerin rasyonel olarak düşündükleri ve çıkarlarını bencilce tanımladıklarını varsaydığı görülür. Sistemik güçler mevcut olsa bile, yalnızca rasyonel, nesnel ve müzakereci liderler, devletlerinin karşılaştığı yapısal kısıtlamaları dikkate alarak hareket ederler. Zira objektifliğe ve müzakereye dayalı rasyonel düşünce, reel-politik için gerekli bir koşuldur (Rathbun, 2018: 53).

Alman siyaset teorisinden aktarılan bir kavram olarak reel-politiğin realist kuramla özdeşleşmesinde, 1930'larda Nazi yönetiminden kaçarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ne göç eden düşünürlerin önemli bir katkısı olmuştur. Özellikle klasik realizmin öncüsü Hans J. Morgenthau, Alman akademisindeki reel-politik öğretileri, devletler arası güç ilişkilerine dair Amerikan siyasal geleneğine politik realizm başlığı ile uyarlamıştır (Dias, 2020: 406-418). Yine Alman göçmeni bir diğer önemli realist isim Henry Kissinger (2014: 95) da yaptığı analizlerde reel-politiğin *raison d'etat* kavramının yerine kullanıldığını dile getirmektedir. Devlet akli veya hikmet-i hükümet anlamında kullanılan bu ifadeyle, liderlere ülkelerinin çıkarlarını ilgilendiren durumlarda kendilerini belirsiz bir etik anlayışıyla kısıtlamamaları gerektiği mesajı verilir (Dunne ve Schmidt, 2021: 180-181). Nitekim dış politikasını reel-politik bir çerçevede yürüten bir aktörün hedeflerine ulaşmak için gerekirse daha önceki tüm yükümlülüklerini bir kenara bırakması ve işine yarar tüm araçları çekinmeden kullanması beklenir (Tocci, 2007: 7-8).

Tüm bu yaklaşımlar dikkate alınarak bu çalışmada, realist bir perspektiften, ulusal çıkarların zeminini oluşturduğu reel-politiğin, Kürtlerin talep ve beklentilerinin pratiğe geçirilmesini son yüzyıl içinde ne derece etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, özellikle bölgede ulusal çıkarları olan devletlerin birbirleriyle ve Kürtlerle çıkarlarının neden uyumsuzlaştığı tasvir edilmeye çalışılmıştır. Irak Kürtlerinin bağımsızlık arayışlarında karşılaştığı reel-politik unsurlar ele alınırken de ilk olarak, Irak devletinin kuruluş yıllarından başlanarak, Kürt hareketi içinde öne çıkan isimlere ve özellikle de Molla Mustafa Barzani'nin faaliyetlerine odaklanılacaktır. İkinci alt başlıkta, İran-İrak Savaşı ile Körfez Savaşı öncesi ve sonrasında yaşanan ve Kürtleri doğrudan ilgilendiren gelişmelere temas edilecektir. Son olarak, Amerikan işgalinden sonra Kürt bölgesinin yeni statüsüne ve başta DAESH (Irak Şam İslam Devleti) saldırıları olmak üzere 2011 sonrası yaşanan gelişmeler doğrultusunda bağımsızlık referandumuna giden sürece değinilecektir.

Bu değerlendirmede Kürtlerin hem kendi içlerindeki hem de bölgedeki diğer aktörlerle ilişkileri siyasi tarihsel bir analizle verilmiştir. Dolayısıyla, yöntem olarak uluslararası ilişkilerde aktörler arası etkileşimleri neden-sonuç çerçevesinde ilintilendiren anlatsal-açıklamacılık kullanılmıştır (Aydınlı, Kurubaş ve Özdemir, 2015: 95-96). Analiz düzeyi olarak uluslararası politikadaki temel ayırım olan birey/grup, devlet ve sistem üçlüsünden (Sönmezoğlu, 2005: 77-78) ilk ikisine odaklanılmış, ulus-devletlerin yanı sıra bir etnik topluluğun üyelerinin reel-politik tercihlerinin beraberinde getirdiği kazanım ve kayıplar incelenmiştir. Son olarak, çalışmada materyal olarak temel referans kaynakların yanı sıra arşiv belgelerinden de faydalanılmıştır. Bu anlamda, 2015 yılında on üç cilt halinde ve yaklaşık sekiz bin sayfalık bir metin olarak Cambridge Üniversitesi tarafından basılan *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979* isimli yayın oldukça dikkat çekicidir. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde görev yapan İngiliz diplomatların yazışmalarına konu olan olayları, gazete haberlerini,

istihbarat raporlarını ve askeri brifingleri içeren bu eser, aktardığı anekdotlarla çalışmaya birincil kaynak anlamında önemli bir katkı sağlamıştır.

Irak'ın Kuruluşundan Barzani'nin Liderliğine Kürt Siyasi Hareketi

İngiltere ve Fransa arasında 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'na göre Irak, İngiltere egemenliğine bırakılacaktır (Sander, 2007: 382). Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Kürt nüfusun yoğunlaştığı Musul vilayetinde, İngilizlerin Hristiyanlar aracılığıyla Kürtler üzerinde tahakküm kuracakları, onların gelenek ve göreneklerine aykırı ve adil olmayan bir yönetim yapısı oluşturacakları yönündeki Türkiye kaynaklı propaganda, bölgeye askeri birlikleriyle girmiş bulunan İngiltere'yi fazlasıyla zorlamıştır (Jwaideh, 2004: 281). Bunun üzerine İngilizler de karşı bir hamle yaparak 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nda Kürtlere bağımsızlık sözü vermiştir. Buradaki asıl gaye, bugünkü Irak Kürt bölgesinin önemli bir kısmını içine alan Musul vilayetinin zengin petrol rezervlerinden faydalanmak için bölge insanının desteğini sağlamaktır (Manafy, 2005: 29). Türkiye halkının verdiği kurtuluş mücadelesi, Sevr'i boşa çıkarınca, Türkiye'nin de üzerinde hak iddia ettiği Musul konusu Lozan'daki görüşmelere kalacaktır.

Bu arada İngiltere ve Fransa'nın girişimiyle Milletler Cemiyeti'nde (MC) kabul ettirilen manda rejimi kurma yetkisi, Irak ve Filistin'de, 1 Mayıs 1920 itibariyle İngilizlere bırakılmıştır. Fransızlar tarafından Suriye'den çıkarılan Faysal bin Hüseyin, İngilizlerin desteğiyle Irak krallığına getirilmiş ve ülkede Ağustos 1921 itibariyle Haşimi hanedanlığı hüküm sürmeye başlamıştır. İngilizler, Bağdat'ta kendilerine yakın bir iktidarı güçlendirmek için daha önce verilen sözlere rağmen Kürtlerin özerkliğiyle ilgili konuların üzerini örtmeye çalışmışlardır (Entessar, 2010: 69). Böylece Iraklı Kürtler, savaş sonrası dönemde reel-politik ile ilk karşılaşmalarını yaşamışlardır. Reel-politiğin bu tarz etkileşimleri sonraki pek çok olayda da karşımıza çıkacaktır.

1921'in sonlarından itibaren Türkiye'nin Musul üzerindeki iddialarını yeniden gündeme getirmeye başlamasıyla birlikte² Kürtlerin Irak devletiyle bütünleşme konusu İngilizler için daha da önemli bir hale gelmeye başlamıştır. Bunun için ilk olarak, Kürt bölgelerinin Irak devletine dâhil edilmesi ve Kürtlerin ulusal meclise katılmalarının gerekliliği üzerinde durulmuştur. İngilizlerin bir diğer hamlesi, Kürtlerin Irak sınırları içinde hükümet kurma haklarının tanındığına dair Londra-Bağdat ortak deklarasyonunun Milletler Cemiyeti'ne (MC) sunulması olmuştur (Yıldız, 2012: 9). İngilizler, Musul'da yerel bir lider aracılığıyla etkinlik sağlamak için daha önce de görüştükleri Süleymaniyeli Şeyh Mahmud Berzenci'den Eylül 1922'de Musul vilayetinin yönetimini üstlenmesini istemişlerdir. Berzenci ise kısa sürede kendini "Kürdistan Kralı" ilan ederek İngilizlere karşı ayaklanmış ve Türklerle gizli görüşmeler³ yapmıştır. Ancak Berzenci'ye bağlı gruplar, İngiliz hava kuvvetlerinin yoğun saldırılarına maruz kalarak güçsüz duruma düşmüş ve Bağdat tarafından mağlup edilmişlerdir (Gunter, 2011: 13-14).

Aynı dönemde Irak'ta Şeyh Ahmed Barzani⁴ liderliğinde başka bir etkili Kürt muhalif hareket daha ortaya çıkmıştır. Şeyh Ahmed'in büyük dedesi, Erbil'in yakınlarındaki bir köyden Irak'ın kuzey doğusundaki bir bölgeye yerleşmiştir. Bu bölgenin daha sonraları *Bar Zan* olarak adlandırılmasıyla birlikte Şeyh Ahmed'in ailesi de Barzani aşireti olarak tanınacaktır. Diğer yandan Musul üzerinde hangi ülkenin egemen olacağı meselesi nihayet Lozan'daki görüşmelerde masaya gelmiş⁵ fakat antlaşmanın imzalandığı 24 Temmuz 1923'te henüz çözüme kavuşmuş değildir. Musul'un statüsüyle ilgili nihai karar, Irak'ta manda yönetimini üstlenen ülke sıfatıyla İngiltere ve Türkiye arasında yapılacak müzakerelere bırakılmış, buradan da bir sonuç çıkmayınca MC'ye devredilmiştir. Aralık 1925'te kararını açıklayan MC Konseyi, Kürtlerin azınlık haklarını koruması kaydıyla Musul'un Irak'a bağlanmasına hükmetmiştir (Entessar, 2010: 69).

Iraklı otoriteler, MC'den gelen baskılar doğrultusunda Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde, Kürtçe eğitime izin verileceğini duyurmuştur. Ancak, 1926'da -daha önce Musul vilayetine bağlı- Kürt şehirlerin ve ayrı bir şehir olarak Musul'un Irak'a katılmasından sonra Faysal, Kürtlere verdiği sözleri bir kenara bırakmış, bu durum karşısında ayaklananları ise İngiltere desteğiyle bastırmıştır (Voller, 2014: 43-44). 1932 yılında İngiliz manda rejiminin sona ermesiyle bağımsızlığını kazanan Irak'tan bu kez MC'ye üyelik için Kürtlerin medeni ve siyasi haklarını korumaya yönelik uluslararası yükümlülükleri ve bir azınlık grubu olarak Kürtlerin haklarını kabul etmesi istenmiştir. Ayrıca bu hükümlerin Irak yasalarının bir parçası haline gelmesi, daha sonra çıkarılacak kanun, yönetmelik ve hükümet eylemleriyle ortadan kaldırılamaması ve uluslararası denetime tabi tutulması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Ancak, yapılan düzenlemelerin uygulamada karşılığını görmek pek mümkün değildir. Kral Faysal'ın 1933'teki ölümüyle Kürtler, içinde buldukları şartların iyileşebileceği umuduna kapılmışlardır. Faysal sonrası farklı hizipler arası güç mücadelesinin merkezi hükümeti zayıflatmasıyla da 1935 yılından itibaren Kürt bölgelerinde yeni ayaklanmalar ortaya çıkmıştır (Yıldız, 2012: 11-12).

Aynı yıllarda Irak siyaseti de oldukça istikrarsız dönemler geçirmiştir. 1937'den 1941'in ilkbaharına kadar geçen dört yılda askerlerin siyasete sürekli müdahil olmaları sebebiyle yenilenen hükümet krizleri yaşanmıştır. Nisan 1939'da Kral Gazi'nin ölümü üzerine dört yaşındaki oğlu Faysal tahta oturtulmuş, İngilizlere yakın kuzeni Abdülilah kral naibi ilan edilmiştir (Farouk-Sluglett ve Sluglett, 2001: 16). Irak'ın geneline yayılan tüm bu siyasi çalkantılar esnasında, yeni bir isim ön plana çıkararak Bağdat'ın MC'ye Kürtlerle ilgili verdiği taahhütleri yerine getirmesini istemiştir. Bu kişi Şeyh Ahmed'in kardeşi Molla Mustafa Barzani⁶ olup, Kürt bağımsızlık hareketini Sovyetler ve İran'daki Mahabad Kürtleriyle ilişkilendirerek konsolide etmenin yollarını aramıştır (Dahlman, 2002: 286).

Bir kez daha Haşimi hanedanlığının kurtarıcısı rolüne soyunan İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri, Ağustos ayında bu sefer Molla Mustafa ve arkadaşlarını yönelik bir operasyon yürütmüş ve bu grubu İran'a geçmek zorunda bırakmıştır.

Bundan sonraki süreçte, Irak Kürtleri daha ziyade gizli faaliyetler yürütmekle birlikte Ağustos 1946'da Kürdistan Demokratik Partisi'ni (KDP) de kurmuşlardır (Bois, 1966: 152-153). KDP'nin 1954 yılında katıldığı Ulusal Birlik Cephesi, 1957 yılı itibarıyla aralarında Kürtlerin de olduğu üst düzey subayları bir araya getirmiş ve Temmuz 1958'de Irak'ta Haşimi hanedanlığına son veren askeri bir darbe Abdülkerim Kasım liderliğinde gerçekleştirilmiştir. Molla Mustafa Barzani de Mahabad'daki başarısız deneyimden sonra sığındığı Sovyetler Birliği'nden Kasım'ın davetiyle Irak'a geri dönmüştür (Talhami, 2013: 25).

Kürtlerin içinde bulunduğu şartları düzeltme vaadinde bulunan yeni rejim, geçici anayasada ilk kez Kürtleri ulusal haklara sahip bir etnik grup olarak kabul etmiştir. Barzani, Kasım'la kurduğu ittifaktan faydalanarak diğer Kürt aşiretler karşısında belli bir siyasi üstünlük kazanmış ve sürgün yıllarında KDP içinde kaybettiği kontrolü yeniden ele geçirmeye başlamıştır. Ancak Barzani'nin Kürt siyasi hareketi içindeki nüfuzu arttıkça, Kasım'la ilişkileri bozulmuştur. Kasım, Barzani'nin Kürt bölgeleri için gerçek bir özerklik talebini kabul edilemez bulunca, Irak güçleriyle Barzani'nin Peşmergeleri arasında 1961 sonbaharında silahlı bir çatışma patlak vermiş ve Ocak 1963'te imzalanan bir ateşkese kadar sürmüştür. Bu ateşkesten bir ay sonra Abdülkerim Kasım bir Baas darbesine maruz kalmış, 1963'ün sonlarına doğru yeni devlet başkanı Abdüsselam Arif olmuştur (Entessar, 1984: 917).

Arif, yeni bir hükümet darbesiyle bu sefer başta Başbakan Ahmet Hasan el-Bekri olmak üzere Baasçıları yönetim kademelerinden uzaklaştırmıştır. Arif ile Barzani arasında yapılan ateşkesle, rejim ve Kürtler arasında sükûnet sağlanmışsa da bu dönemde Kürt hareketi içinde ciddi bir bölünme yaşanmıştır (Muhammad, 2013: 101). Bu bölünmenin temelinde KDP politbüro'nun entelektüel karakteri ile Barzani'nin geleneksel yaklaşımları vardır. KDP'li aydınlar, ulusal kurtuluş mücadelesinin ideolojik boyutunu ön plana çıkarırken Barzani, din ve aşiret temelli güçlere yaslanarak yol alınması gerektiğine inanmıştır (Manafy, 2005: 84). Her iki taraf da Irak Kürt bölgelerinin belli kısımlarında etkinlik alanları kurmuşlardır. KDP politbürosu güneyde İran sınırındaki Süleymaniye'de üstlenmişken, Barzani ve destekçileri kuzeyde Duhok ve Erbil'de yoğun bir varlık göstermişlerdir (Voller, 2014: 52).

Kürtler arasında bu tür ayrışmalar yaşanırken merkezi hükümetle sağlanan ateşkes ve konuşulmaya başlanan özerklik meselesi, Kürtlerin Musul ve Kerkük'ü de kapsayan bir yönetim talebi dolayısıyla çıkmaza girmiştir. Abdüsselam Arif, Nisan 1966'da ölmüş, yerine kardeşi Abdurrahman Arif geçmiştir. Bu dönemde başbakanlık yapan Abdurrahman el-Bezzaz ülke bütünlüğüne zarar vermeyecek bir bölgesel özerkliği ima eden bir deklarasyon yayınlamış fakat Irak rejiminin diğer unsurları plana destek vermemiştir (Yıldız, 2012: 14). Abdurrahman Arif, 1967 Arap-İsrail Savaşında alınan mağlubiyetten sonra ciddi bir prestij kaybı yaşayınca Temmuz 1968'de yeni bir Baas darbesine maruz kalmıştır (Marr, 2012: 130-135).

Darbe sonrasında cumhurbaşkanı olan Hasan el-Bekir, göreve başladığında oluşturduğu kabinede ikisi Barzani'ye biri Talabani'ye yakın olmak üzere üç Kürt bakana yer vermiştir. Böylece yeni rejim hem Kürtlerle diyalog kanalını açmış hem de iki ayrı fraksiyonun birbirine karşı bir denge unsuru olmasını sağlamaya çalışmıştır. Ancak, bir ay içinde Barzani'nin kabinedeki temsilcileri istifa etmiş ve taraflar arasında yeni bir gerginlik ortaya çıkmıştır. 1969 yılının başlarında gerçekleştirilen Baas Partisi Kongresi'nde, 1966 tarihli el-Bezzaz'ın özerklik deklarasyonuna geri dönüş sözü verilse de Barzani bu tavizden cesaret bularak gerilimi tırmandırmıştır. Irak ve İran'ın sorunlu ilişkilerinden faydalanarak Tahran'a yaklaşan Barzani, Mart 1969'da Kerkük'te gerçekleştirdiği bir saldırıyla, Irak petrol üretimin yarısından fazlasının birkaç günlüğüne durmasına neden olmuştur. Rejim de misilleme olarak 1969'un yaz aylarında yoğun bir askeri taarruz gerçekleştirmiştir. Çatışmalar devam ettiği dönemde iki taraf arasında gizli görüşmeler⁷ de yapılmaya başlanmıştır (Trip, 2008: 192-193).

Molla Mustafa Barzani ile Irak rejimi adına müzakereleri yürüten Saddam Hüseyin arasında Mart 1970'te varılan anlaşmaya göre, Kürt bölgesi dört yıl içinde özerkliğe kavuşacaktır (Zeidel, 2011: 21). Mart Manifestosu olarak adlandırılan bu antlaşmanın, üst düzey ulusal ve bölgesel idari makamlara Kürtlerin atanması gibi bazı yükümlülükleri yerine getirilmiştir. Mart Manifestosunun en sorunlu meselesi ise özerk olarak tanımlanacak bölgenin hangi sınırları kapsayacağı konusudur. Antlaşma'nın 14. maddesi, bu sınırların bir nüfus sayımı doğrultusunda belirleneceğini işaret etse de Barzani, özellikle Kerkük'teki sayımın, nüfus değişimleri sebebiyle Kürtlerin gerçek varlığını yansıtmayacağını savunmuştur. Bağdat, Kürt nüfus oranlarının resmi bir sayım yoluyla belirlenmesinde ısrarcı olunca da ciddi bir kilitlenme yaşanmıştır (Entessar, 2010: 91-92).

Sorunlu meseleler çözülmeden 1974'te hükümetin Musul ve Kerkük gibi petrol sahalarını Kürtlerin kontrol alanı dışında tutan tek taraflı özerklik deklarasyonu, Barzani'yi hedef alan suikast girişimleri ve Arap ailelerin şehre transferiyle Kerkük'ün kasıtlı olarak değiştirilen etnik kompozisyonu, Kürt tarafında rejime karşı bir güven bunalımı yaratmıştır (Yesiltas, 2014: 50). Bu dönemde dış yardım arayışına giren Barzani, Sovyetler Birliği ve Irak arasında 1972'de imzalanan Dostluk Antlaşması'ndan rahatsız olan ABD'nin yanı sıra onun müttefikleri İsrail ve İran'la da temas kurmaya başlamıştır (Dahlman, 2002: 286-287).

Bağdat'ın kendi belirlediği standartlardaki özerklik teklifine karşı çıkan Barzani, Kürt bölgesinde bağımsız bir yönetim kurmuş ve eğitim, sağlık, finans, tarım ve adalet gibi alanlarda sekiz ayrı bakan atamıştır. Bir anlamda savaş ilanı olan bu açıklamadan kısa bir süre sonra taraflar arasında ciddi bir silahlı çatışma başlamıştır. Ancak Mart 1975 yılı itibarıyla Peşmerge'nin sahadaki göreceli üstünlüğü, Irak Kürtlerinin en büyük destekçisi İran Şahı'nın Irak yönetimiyle anlaşması üzerine sona ermiştir. Cezayir'de toplanan OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) toplantısında bir araya gelen iki ülke yetkilileri, Cezayir

Antlaşması'na imza atmışlardır. Buna göre, Irak Şatt-ül Arap suyu üzerindeki iddialarından vazgeçecek, İran ise hem kendisinin hem de İsrail ve ABD'den alarak Kürtlere ulaştırdığı silah yardımlarına⁸ son verecektir. Böylesi bir dış desteği kaybeden Barzani ise takipçileriyle birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Voller, 2014: 57). İran'ın asli çıkarlarından birine ulaştığında ittifak kurduğu bir aktörü yarı yolda bırakması, Irak Kürtlerinin reel-politikle yüzleştiği en dikkat çekici olaylardan biri olarak tarihe geçmiştir.

Irak hükümeti, bu olaylardan sonraki bir yıl içerisinde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı petrol zengini kentlerde yeni bir Araplaştırma politikasını başlatmıştır (Chailand, 1993: 7). Ayrıca rejim karşısında alınan mağlubiyet sonrasında, Barzani'nin kendi partisi KDP içinde farklı fraksiyonlar ortaya çıkmıştır. Molla Mustafa'nın partideki gücünü kaybetmesiyle oğulları İdris ve Mesud, Kasım 1975'te İran'da, babalarının eski yardımcısı Sami ismiyle tanınan Muhammed Abdurrahman'ın KDP Geçici Liderliği adını verdiği partiye katılarak kısa sürede partinin yönetimini ele geçirmişlerdir. Aralık 1979'da toplanan kongrede ise partinin KDP adıyla yoluna devam etmesi kararı alınmıştır (Gunter, 1996: 229).

Barzani kardeşler, Irak rejimiyle belli aralıklarla çatışmaya devam ederken, Molla Mustafa'nın daha önceki müttefik ve yardımcıları rejimin otoritesini büyük ölçüde kabullenmişlerdir. Celal Talabani öncülüğündeki grup ise Haziran 1975'te KYB'yi (Kürdistan Yurtseverler Birliği) kurmuştur (Entessar, 1984: 922). KDP'nin farklı fraksiyonlar arasında bölünmesi ve sağlık sorunları yaşayan Molla Mustafa Barzani'nin Mart 1979'da Washington'da hayatını kaybetmesinden sonra Körfez'de Irak Kürtlerinin siyasal serüvenini de doğrudan etkileyen iki önemli savaş yaşanmıştır.

İki Savaş Arasında Irak Kürtleri ve Bölgesel Yönetimin Kurulması

1975 Cezayir Antlaşması'ndan sonra Irak rejimi, sosyalist ülkelerle bağlarını gevşetirken küresel düzeyde Batı yörüngesinde, bölgesel düzeyde de ılımlı Arap devletleri arasında yerini almaya başlamıştır. Bu dönemde ön plana çıkan bir diğer gelişme de Hasan el-Bekir'in Haziran 1979'da devlet başkanlığını Saddam Hüseyin'e bırakması olmuştur (Farouk-Sluglett ve Sluglett, 2001: 178-179). Bundan kısa bir süre önce de İran'da, İslami bir devrim gerçekleşmiş ve Ayetullah Humeyni'nin dini liderliğini üstlendiği İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Humeyni'nin bölge ülkelerindeki rejimleri hedef alan söylemleri ve İran'ın Iraklı Şiiiler üzerinde nüfuz edinme çabaları karşısında Saddam da İran'ın petrol merkezi olan Huzistan bölgesindeki Arapları Tahran'a karşı kıskırtmıştır. Bu süreç zamanla iki ülke arasında bir savaşa dönüşmüştür (Saray, 1999: 152-154).

22 Eylül 1980'de başlayan savaşın ilk yıllarında, Irak tüm askeri gücüyle İran'a saldırmaya başladığından Kürt bölgelerindeki rejim kontrolü zayıflamıştır. KDP ve KYB Peşmergeleri, İran ve Suriye'nin desteğiyle kurtarılmış bölgeler adını verdikleri alanlarda kontrolü sağlarken, Türkiye sınırında daha önce rejim

tarafından boşaltılmış bölgelere yeniden yerleştirilen köylülerin güvenliğini de üstlenmişlerdir. Peşmergeler eylemlerini İran hava kuvvetleriyle koordinasyon halinde gerçekleştirdiğinden rejimin öfkesini her geçen gün üzerlerine daha fazla çekmeye başlamışlardır (Bruneissen, 2015: 72-73).

Birbirinden ayrı Peşmerge yapılanmasına sahip olsalar da KDP ve KYB, 1982 yılı itibariyle rejim karşısında birleşmişlerdir (Dahlman, 2002: 288). Ancak o dönem, Tahran'la çatışma halinde bulunan ve Bağdat'ın yardımlarına bağımlılığı devam eden İ-KDP (İran Kürdistanı Demokrat Partisi) lideri Kasimlo, Talabani'yi Saddam'la bir ateşkese ikna etmiştir. Talabani de böyle bir anlaşmayla, rejim tarafından bölgeyi İran'dan koruması için kendine verilecek silahlarla güçleneceğini, ayrıca 1974 tarihli özerklik yasasında bazı iyileştirmeler yapılmasını sağlayarak Kürt halkının gerçek temsilcisi durumuna gelebileceğini düşünmüştür (McDowall, 2004: 465-466).

Bu ateşkesten kısa bir süre sonra iki taraf arasında müzakereler başlamıştır. KYB heyetinin özerk bölgenin genişletilmesi, bölgedeki Araplaştırmanın durdurulması ve 20.000 kişilik Bağdat yanlısı Kürt birliğin lağvedilmesi gibi talepleri hemen kabul görmemiştir. Bu sırada Irak'a gelen ABD'li bir temsilcinin, Washington'un Bağdat'a askeri yardımda bulunacağı vaadi, Saddam'ı Talabani'ye eskisi kadar ihtiyaç duymayacağı şeklinde bir düşünceye sevk etmiştir. Rejimin müzakereleri sürekli ertelemesi ve Kürtlere yönelik acımasız uygulamaları karşısında zor duruma düşen KYB yetkilileri de 1985 yılının başında rejimle artık hiçbir ilişkisinin kalmadığını duyurmuştur (Attar, 2004: 185-190). KYB lideri Talabani'yi bu noktaya getiren de Bağdat'ın verdiği sözlere rağmen reel-politik temelli planlarını yeniden gözden geçirerek yaptığı değerlendirmedir.

Bu süreçte KDP ve KYB ilişkileri oldukça sorunlu bir seyir izlemişse de bu rekabetin Bağdat karşısında iki taraf için de zararlı olacağı kanaati pekişmiştir. KYB, 1986 yılı itibariyle rejim muhalifi saflara geri dönmeyi kabul etmiş, Irak Kürdistan Cephesi adıyla 1987'nin başlarında kurulan hareketin içinde KDP ve üç küçük partiyle birlikte yer almıştır. Beraber hareket etmenin faydasını gören Kürtler, kısa süre içinde çok sayıda Kürt yerleşim yerini ele geçirmiştir (McDowall, 1992: 23). Kürtlerin bu ilerlemeleri karşısında Saddam, geniş yetkilerle bölgeye Ali Hasan el-Mecid'i atayarak, Kürt bölgesi üzerinde demografik, ekonomik ve psikolojik etkiler doğuracak olan ve acımasızca gerçekleştirilen "Enfal" adlı operasyonları başlatmıştır. Bu operasyonlarda Peşmerge unsurlarının yanı sıra sivil köylüler hedef alınmış kadın, çocuk ve yaşlılar kötü koşullardaki kamplarda toplanırken, erkeklerin çoğu ayırım gözetmeksizin vurulup toplu mezarlara gömülmüştür (Marr, 2012: 198-199).

Irak rejiminin İran'la savaşındaki tutumlarından dolayı Kürtlere karşı bir anlamda cezalandırma olarak gördüğü Enfal kapsamındaki bu sekiz ayrı büyük operasyon, Kürtlerin daha fazla özerklik ve bağımsızlık kazanma arzularına ağır bir darbe vurmuştur (Hilterman: 2008). Enfal Operasyonları esnasında el-Mecid'e bağlı ordu birlikleri üç ayrı saldırıda kimyasal silah kullanmıştır. Dünya kamuoyununun

rejimin bu eylemlerine çok az ilgi gösterdiği bir süreçte, İran sınırındaki Halepçe'ye yapılan kimyasal saldırı ise fazlasıyla ses getirmiştir. Savaş sırasında kısa bir süre İran'ın kontrolüne giren bu küçük şehir, intikam amacıyla el-Mecid'e bağlı güçler tarafından kimyasal bombalar atılmış ve çok sayıda sivil, bu saldırıda korkunç şekilde can vermiştir. Saddam üzerinde gerekli baskının oluşturulamaması, Ağustos 1988'de yeni bir kimyasal bombalamayla çok sayıda Kürt yerleşim yerinin harap olmasına, birçok sivilin ölmesine ve yüz binlercesinin de Türkiye ve İran sınırlarına yığılmasına yol açmıştır (Koochi-Kamali, 2003: 215).

20 Ağustos 1988'de Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin bir yıl önce aldığı ateşkes kararını tarafların imzalamasıyla son bulan İran-İrak Savaşı, her iki ülkenin ekonomilerinde telafisi imkânsız hasarlara yol açmıştır. Saddam, oluşan bütçe açığını, Irak'ın tarihsel olarak üzerinde hak iddia ettiği petrol zengini Kuveyt'i, ülkesine katarak kapatmak istemiştir (Cleveland ve Burton, 2009: 420). Ancak uluslararası toplum Kuveyt'in işgaline karşı çıkmıştır. Saddam'a yapılan uyarılar sonuç vermeyince ABD öncülüğünde kurulan koalisyon, 1991'in başlarında Irak'ı Kuveyt'ten çekilmek zorunda bırakacak saldırıları başlatmıştır. Bu süreçte, Batılı ülkelerin kendilerini Irak ordusundan koruyacağını düşünen Kürtler ve Şiiler yeniden ayaklanmışlardır (Ahmed, 2012: 7).

Körfez Savaşı'nda Irak'ın askeri kapasitesinin ciddi zarar görmesi, Kürtlerin ilk başta birtakım başarılar elde etmesine yol açmışsa da rejim, zamanla kendisine sadık güçleri yeniden mobilize etmiş, isyancıların hafif silahlarına karşı helikopter ve ağır silahlar vasıtasıyla yeniden üstünlük sağlamıştır. Kürtler kâbusu yeniden yaşamaya başlamış ve bir milyondan fazla insan Saddam teröründen kaçarak yeniden Türkiye'ye ve İran'a yönelmiştir. Uluslararası kamuoyu yaşanan trajediye kayıtsız kalmayarak insani yardım konusunda harekete geçerken, Avrupalı ülkeler de BM'yi devreye sokma planı yapmışlardır (Zubaida, 1992: 2). Nitekim BM Güvenlik Konseyi, 5 Nisan 1991'de aldığı 688 sayılı kararla sonuçları uluslararası barış ve güvenliği tehdit edebilecek olan sivillere yönelik rejim baskısını kınamış ve insani yardımların geçişine izin vermesini talep etmiştir (UNSC, 1991).

688 sayılı bu kararda Irak topraklarına herhangi bir müdahaleden söz edilmemiştir. Ancak, sığınmacı sorunuyla baş etmek zorunda olan Türkiye, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın girişimiyle farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Buna göre, sığınmacılara Irak toprakları içinde Bağdat'ın saldırılarına karşı BM tarafından korunan bir alanda hizmet verilmesi daha uygun olacaktır. Nitekim bu süreçte ilk olarak, Türkiye-İrak sınırındaki sığınmacılara havadan temel ihtiyaç malzemelerinin atılması şeklinde Huzur Operasyonu adıyla bir uluslararası yardım faaliyeti başlatılmıştır. Bu girişimin geçici bir çözüm olduğu anlaşılınca, ABD Başkanı George H. W. Bush inisiyatif almış ve 10 Nisan 1991'de Irak'a, 36. enlemin kuzeyindeki tüm askeri faaliyetlerin ve uçuşların yasaklandığı bildirilmiştir (Oran, 1998: 55-61).

Türkiye sınırındaki Zaho'dan başlayarak İran sınırına Duhok, Erbil ve

Süleymaniye'yi de içine alacak şekilde belirlenen sınır çizgisi, rejimin müdahalesine kapalı hale getirilmiş ve güvenli bölge olarak belirlenmiştir. Bu sınırlar, 1970'lerde belirlenen fiili Kürt özerk bölgesini kapsamakta olup, Kerkük gibi tartışmalı yerleşim birimleri kapsam dışında bırakılmıştır (Albert, 2013: 225). Bu kez reel-politik Kürtlerin lehine işlemiş, Iraklı Kürtlere arzu ettiklerinin tamamı olmasa da ilk defa Irak'ın merkezi otoritesine çok da bağlı olmadan belli bir alanı yönetme imkânı vermiştir (Marr, 2012: 233). Buna Kürt grupların bir süredir, tek bir siyasi otorite etrafında toplanılması, günlük işlerin yönetim konseyi tarafından yürütülmesi, ortak bir bilgi merkezi kurulması, ortak bir gazete çıkarılması ve yurt dışı ofislerinin de bu doğrultuda ortaya koydukları iradeyi de eklemek gerekir (Karadaghi, 1993: 227).

Bu noktada reel-politiğin küresel boyutuna bakıldığında, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Kürt meselesinin güç rekabetinden ziyade kendi bağlamında değerlendirilmeye başlandığı görülür. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve komünizmin etkisini kaybetmesiyle uluslararası toplum daha çoğulcu siyasi sistemleri desteklemeye, totaliter yönetime tabi halklar için ulusların kendi kaderini tayin hakkına daha fazla sempati duymaya ve ağır insan hakları ihlallerine daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Kürtler, yurtdışı seyahatlerini artırmış, farklı ülkelerde yaşayan soydaşlarıyla etkileşimlerini artırmış ve etnik kimliklerine dair ortak duyguyu güçlendirme imkânı bulmuşlardır. Nitekim 1989 yılında Paris'te ve 1991'de Stockholm'de yapılan uluslararası konferanslar farklı Kürt grupları bir araya getirirken uluslararası ilginin de onlar üzerinde toplanmasını sağlamıştır (Fuller, 1993: 111-112). Bu süreçte uluslararası bağlantıları kuvvetlendirme adına Mart 1992'de Londra'ya giden KDP lideri Mesud Barzani, burada basının yoğun ilgisiyle karşılaşmış, aralarında Başbakan John Major ve muhalefet liderlerinden Beil Kinnock'un da olduğu isimlerle toplantılar yapmıştır. Barzani'nin 1989'daki ziyaretinde İngiliz dışişlerinden alt düzey bir görevli tarafından misafir edildiği ve toplantının bir restoran ortamında yapıldığı hesaba katıldığında gelinen nokta dikkat çekicidir (Karadaghi, 1993: 227).

Irak Kürtleri bir yandan yeni konjonktürün bu tür imkânlarından yararlanmaya çalışırken bir yandan da Saddam Hüseyin'in kendilerine karşı attığı adımlarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Nitekim Bağdat, Ekim 1991'den itibaren bölgeye dönük ciddi bir ekonomik ambargo uygulamaya başlamış ve buradaki devlet görevlilerini bölgeden çekmiştir. Saddam'ın uyguladığı bu idari ve ekonomik yaptırımlar, Irak'ın kuzeyinde tam bir kaosa yol açmıştır. Kürt liderlerin farklı başkentlerde yaptığı görüşmeler neticesinde, bu kaostan çıkış yolunun; yapılacak bir genel seçimle yeni bir bölgesel yönetim biriminin inşa edilmesi olduğu kanaatine varılmış ve çeşitli ertelemeler sonrasında 19 Mayıs 1992'de seçimler gerçekleştirilmiştir (Muhammad, 2013: 108).

Mecliste yüz beş koltuktan en az birini kazanmak için yüzde yedi barajını geçme gerekliliği, KDP ve KYB dışındaki grupları parlamento dışında bırakmıştır. Bu

seçimlerde Kürt bölgesinin başkanlık makamına seçilmek isteyen kişiye ise oyların yüzde 51'ini alma zorunluluğu getirilmiştir. KDP lideri Mesud Barzani ve KYB lideri Celal Talabani'nin yanı sıra iki adayın daha katıldığı seçimlerde hiç kimse mutlak çoğunluğu sağlayamadığı için seçim ikinci tura kalmış fakat böyle bir tur hiçbir zaman yapılmamıştır. Meclisteki yüz beş koltuktan beş tanesi Hristiyan azınlıklar için ayrılırken, KDP ve KYB kalan koltukları eşit sayıda paylaşmışlardır. Bağdat'ın seçimlerin Irak'ın toprak bütünlüğünü hedef aldığı suçlamasına ise her iki Kürt lider de ayrı bir bağımsız devlet kurmak istemedikleri yönündeki açıklamalarıyla cevap vermiştir (Gunter, 1993: 298-300).

Diğer yandan Irak'ın kuzeyindeki gelişmelerden kaygılı olan ve bu açıklamalarla yetinmeyen İran ve Türkiye, Irak'la birlikte 15 Eylül 1993'te yasadışı sınır geçişlerini engellemeye yönelik bir antlaşmaya imza atarken, Suriye ile de 1992 Kasım ayı itibarıyla üçlü toplantılar serisi başlatmıştır. Kendi ülkelerindeki Kürt gruplar için olumsuz bir örnek teşkil edeceğini düşündükleri Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devleti kurulma olasılığının önüne geçmek isteyen bu üç ülke söz konusu toplantıları 1990'lı yılların ortalarına kadar sürdürmüşlerdir (Gunter, 1998).

Bu arada yeni Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde (IKBY) başkanlık makamı boş bırakılarak, Temmuz 1992'de Fuad Masum'un başbakanlığında farklı bir yönetim mekanizması kurulmuştur. Ancak Türkiye, Suriye ve İran'ın baskıları, ciddi boyutlara varan ekonomik sorunlar, karar verme süreçlerinde iki parti arasındaki eşit yetki paylaşımının neden olduğu krizler ve yönetim kademelerinde yer almayan Barzani ve Talabani'nin kendi bölgelerindeki nüfuzlarını pekiştirme çabalarının yol açtığı sorunlar etkin bir mekanizmanın ortaya çıkışını engellemiştir. Özellikle iki parti arasındaki gerilim, Mayıs 1994'te yaklaşık 3000 kişinin hayatını kaybettiği bir çatışma yaşanmasına ve ciddi bir yıkıma sebebiyet vermiştir (Gunter, 2014: 168). Tüm bu sorunlar, IKBY'nin bir anlamda çökmesine ve 1996'da Erbil ve Süleymaniye'de ayrı ayrı hükümetler kurulmasına neden olmuştur (Gunter, 1998). Görüldüğü üzere, Irak Kürtleri bu süreçte hem kendi aralarındaki reel-politik hesaplarla hem de bölge ülkelerinin kendi güvenliklerini ön plana çıkaran yaklaşımlarıyla yüzleşmek zorunda kalmışlardır.

Aynı yıl içinde İ-KDP militanlarını takip amacıyla İran'ın KYB kontrolündeki topraklara girmesi üzerine KDP, Talabani'yi İran'dan askeri yardım almakla suçlamış ve Bağdat'tan destek istemiştir. 30.000 kişilik bir askeri birliğin Barzani'ye yardım için Kürt bölgesine girmesiyle, bir süredir KYB kuşatması altında bulunan Erbil'de yeniden KDP kontrolü sağlanmıştır (Trip, 2008: 256). Kürt bölgesinin yeniden rejim etkisine ve İran müdahalesine açık hale gelmeye başlamasıyla ABD harekete geçerek Eylül 1998'de Barzani ve Talabani'ye Washington Sözleşmesi'ni imzalatmıştır. Böylece taraflar arasındaki çatışma sona ermiş fakat öngörülen seçimler yapılamadığı gibi iki ayrı bölgesel yönetim varlığını sürdürmüştür. 2002 yılında ABD başkanı George W. Bush'un Saddam

Hüseyin'i devirmek istediği anlaşılınca her iki parti de kendisinin ne kadar değerli bir müttefik olduklarını göstermeye çalışmıştır (Trip, 2008: 256-258).

ABD'nin Irak İşgalinden DAEŞ Saldırılarına Kürt Bölgesi

ABD'nin Irak'a askeri bir müdahale için hazırlandığı süreçte, Kürt grupların yürüttüğü faaliyetler oldukça dikkat çekicidir. Nitekim KYB, henüz 11 Eylül saldırıları yaşanmamışken 2001'de Beyaz Saray'a, Kürt bölgesinde faaliyet gösteren ve daha sonra yeni bir ittifakla Ensar el-İslam adını alacak olan Cund el-İslam örgütünün Afganistan'daki El-Kaide militanlarıyla bağlantılarını gösteren bir rapor sunmuştur. Diğer yandan Mart 2002'de Barzani ve Talabani, Virginia'da CIA (Merkezi İstihbarat Teşkilatı) Başkanı Goerge Tenet'ten Amerikan müdahalesine hazırlıklı olmaları konusunda brifing alırken, Kürt partilerin de aralarında olduğu rejim muhalifi Iraklı gruplar, Aralık 2002'de Londra'da bir araya gelmiştir. ABD'nin 18 Mart 2003'te Irak'a fırlattığı ilk bomba da CIA'in Kürt bölgesinde topladığı istihbarat doğrultusunda atılmıştır (Lawrance, 2008: 328-329).

Kürtler, Saddam'ın devrilmesinden sonraki anayasa yapım ve ulusal meclis seçimleri gibi siyasal süreçlere de aktif bir katılım göstermelerinin karşılığı olarak, yeni Irak hükümetinin bir parçası olmuşlardır. Örneğin KDP'li Hoşyar Zebari, Irak Geçici Hükümeti tarafından dışişleri bakanlığı görevine atanırken, KYB'li Berham Salih 2004 yılının yaz aylarından itibaren başbakan yardımcılığı için belirlenen iki koltuktan birine oturmuştur. KYB kurucusu ve genel sekreteri Celal Talabani ise yeni dönemde sembolik bir makam olarak tasarlanmış da olsa 2006'da Irak Cumhuriyeti devlet başkanlığını üstlenmiştir (Bahcheli ve Fragiskatos, 2008: 67-68).

Kürtlerin anayasa yazım sürecindeki çabaları da karşılığını bulmuş ve çeşitli konularda istedikleri kazanımları elde etmişlerdir. Nitekim anayasanın birinci maddesinde Irak'ın federal bir Cumhuriyet olduğu belirtilirken, dördüncü maddenin birinci fıkrasında Kürtçenin ülkedeki iki resmi dilden biri olduğu ifade edilmiştir (SSFD, 2005: 36-37). 15 Ekim 2005 tarihinde yapılan referandum sonucu kabul edilen anayasanın bölgelerle ilgili kısmında, Kürdistan bölgesinin ve oradaki mevcut iktidarın federal bir bölge olarak tanınacağı (Md. 117/1) ve her bölgenin kendi anayasasını yazabileceği (Md. 120) belirtilmiştir. Yine bölgesel yönetimlerin federal anayasayla uyumlu bir biçimde kendi yasama, yürütme ve yargı organlarını dizayn edebileceği (Md. 121/1), büyükelçilik ve diplomatik misyonlarda kültürel, sosyal ve kalkınmayla ilgili ofisler açabileceği (Md. 121/4) ve bölgesel hükümetlerin kendi iç güvenlik birimlerini kurabileceği (Md. 121/5) dile getirilmiştir (*Constitute Project*, 2020).

Kürtler için en önemli meselelerden biri olan Kerkük'ün ve diğer tartışmalı yerlerin nihai statüsünün belirlenmesi konusu ise belli bir normalleşme sürecinin ardından bir nüfus sayımı ve Aralık 2007'yi geçmeyecek şekilde yapılacak bir

referandumun sonucuna bırakılmıştır (Md. 140/2) (*Constitute Project*, 2020). 2007 yılı Kerkük'te bir referandum gerçekleştirilemeden geçirilmiş fakat il meclisindeki koltukların çoğunluğunda ve üst düzey idari makamlarda Kürt temsilciler yer almıştır (Entessar, 2010: 101-102). Kürtlerle ilgili bir diğer önemli anayasa maddesine göre (*Constitute Project*, 2020), 1992'den beri IKBY tarafından çıkarılan kanunlar ve bölgedeki mahkemelerden çıkan kararlar anayasaya aykırı olmadığı sürece geçerli kabul edilecektir (Md. 141).

Irak'ta Ocak 2005'teki geçici hükümet ve geçici parlamento için yapılan seçimlerden sonra aynı yılın Aralık ayında da kalıcı parlamento için seçimler yapılmış, hükümet kurmak için gereken üçte ikilik meclis çoğunluğu şartı, Şii partileri Kürtlerin taleplerine duyarlı hale getirmiştir. Bu doğrultuda uzun pazarlıklar sonucu kurulan hükümette başbakanlık koltuğuna Mayıs 2006 itibariyle Nuri el-Maliki oturmuştur. IKBY'deki başkanlık makamına Mesud Barzani gelirken başbakanlık görevini ise yeğeni Neçirvan Barzani üstlenmiştir. Bakanlıkların bölüştürülmesi yeni birleşik IKBY için önemli bir sorun olmakla birlikte merkezi hükümetle yaşanan ilişkilerde daha büyük sorunlar görülmüştür (Gunter, 2008: 16-18).

Bağdat ve Erbil arasındaki sorunların başında doğal kaynakların kime ait olduğu, oradan gelen gelirlerin paylaşımı, Peşmerge'nin durumu ve Kerkük'ün yanı sıra Sincar, Mahmur gibi diğer tartışmalı bölgelerin statüsü bulunmaktadır (Gunter, 2011: 1625-1626). İki taraf arasında daha çok siyasi retorik düzeyinde devam eden çekişmeler, 2008'in ikinci yarısında merkezi yönetime bağlı Diyala vilayeti sınırları içinde bulunan fakat aynı zamanda 140. maddedeki tartışmalı bölgelerden biri olarak kabul edilen Hanekin'de tehlikeli bir düzeye ulaşmıştır. Zira Irak Başbakanı Nuri el-Maliki ile IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin karşılıklı demeçleri Irak güvenlik güçleriyle Peşmerge'yi bu kentte karşı karşıya getirmiştir (Stansfield ve Anderson, 2009: 136). Şiiler ve Kürtler, ABD'nin savaş sonrası Irak'ta inşa ettiği yeni siyasal sistemin en kazançlı grupları olmalarına rağmen, reel-politik yaklaşımlar, Bağdat ve Erbil arasında tam anlamıyla bir uzlaşma sağlanmasının önündeki en büyük engel olmuştur.

Tüm bu sorunlara rağmen birçok Arap şehri şiddet, istikrarsızlık ve kötü ekonomik koşullarla mücadele etmeye çalışırken Kürt bölgesinde görece bir istikrar ve dikkat çeken bir ekonomik canlanma yaşanmıştır. Geçmişteki çatışma ortamına rağmen KDP ve KYB, Saddam sonrası dönemde ortak hedeflere ulaşmak için önemli bir işbirliği gerçekleştirmiş, her iki partiye bağlı Peşmerge güçleri, Kürt bölgesinin güvenliğini sağlamıştır (Bahcheli ve Fragiskatos, 2008: 68). IKBY, diğer yandan diplomatik kanalları aktif bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Bu süreçte Mesud Barzani, aralarında Rusya ve ABD'nin de olduğu farklı ülkelere gerçekleştirdiği ziyaretlerde bir devlet başkanı gibi ağırlandı. Aynı şekilde diğer Kürt yetkililer de farklı başkentlerde diplomatik protokollere uygun bir biçimde karşılanmışlardır. Birçok ülke ve uluslararası şirket de Bağdat yerine daha istikrarlı ve daha güvenli buldukları Erbil ile antlaşma yapma eğiliminde

olmuştur. Şii ağırlıklı bir Irak hükümetinin varlığı bölgedeki Sünni Arap ülkeleri de IKBY ile daha yakından çalışma noktasına getirmiştir (Bengio, 2014: 272). Ayrıca IKBY, Bulgaristan gibi dış kaynaklardan doğrudan silah satın almaya ve bazı ülkelerde diplomatik temsilcilikler açmaya başlamıştır (Talhami, 2013: 34).

Irak Kürt bölgesi, bağımsız bir devletin sahip olduğu birçok niteliği aynı anda bünyesinde barındırmıştır. Bunların başında kendi başkanı, başbakanı, parlamentosu, kendi bayrağı ve ulusal marşı, kendi silahlı kuvvetlerine sahip olma gibi unsurlar vardır. Kendi önceliklerine göre belirlenen bir eğitim sistemi, uluslararası havalimanları ve gelen ziyaretçilerin pasaportlarına vurulan IKBY damgaları da bağımsız bir devleti andıran uygulamaların başında gelir. Ancak Arap Baharı'nın Ortadoğu'yu etkisi altına almaya başladığı dönemlerde Kürt bölgesi de Şubat 2011'de başlayan gösterilerle kendi baharını yaşamıştır (Gunter, 2014: 170).

Bu gösterilerin önü hızlı bir şekilde alınsa da sürecin etkileri 2013 yılının Eylül ayında yapılan IKBY parlamento seçimlerinde hissedilmiştir. Nitekim KDP, yüzde 37.79 oy oranıyla meclisteki 111 sandalyenin 38'ini, KYB 18'ini yeni bir siyasi aktör olan Goran Partisi ise 24'ünü kazanmıştır. Goran, 2009 yılında Talabani'nin oldukça yakınındaki bir isim olan Noşirvan Mustafa tarafından kurulmuş, aynı yıl yapılan KDP ve KYB'nin ortak liste ile girdiği seçimlerde 25 sandalye kazanarak 29 sandalye kazanan KYB'nin hemen arkasında yer almıştı (*Al Jazeera*: 2013; *Dünya Bülteni*: 2013). Kürt bölgesindeki bir sonraki seçim 30 Nisan 2014'te yapılan Vilayet Seçimleri olmuş burada KYB az bir farkla Goran'ı geride bırakarak ikinci sıraya yerleşmiştir (Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 51).

Kürt bölgesini derinden etkileyen en önemli olaylardan biri de Arap Baharı sonrasında etkin bir silahlı güç olarak ortaya çıkan DAES'in 6 Haziran 2014'te Musul'u kuşatması olmuştur. 9 Haziran itibariyle şehri korumakla yükümlü Irak güvenlik güçleri burayı terk edince DAES, üç milyon nüfuslu şehrin merkezine hareket ederek kamu binalarını ve önemli stratejik noktaları ele geçirmiştir. Hızlı bir şekilde bölgenin doğusuna yönelen örgüt militanları, Kerkük'ün Havice gibi Arap yoğunluklu yerleşim yerlerini ele geçince, IKBY liderliği Kerkük'ün Kürt yoğunluklu kasabalarına Peşmerge'yi konuşlandırmıştır (Stansfield, 2014: 1334). IKBY'nin özerkliğini pekiştirdiği ve bağımsız bir aktör gibi davrandığı bir dönem sonunda Erbil, DAES tehdidiyle yüz yüze gelmiş fakat bu durum Barzani'nin önüne farklı imkânlar çıkarmıştır.

Bağımsızlık Referandumuna Giden Süreç

DAES'in Irak topraklarına saldırmasından sonra merkezi ordunun özellikle IKBY ile Bağdat arasındaki tartışmalı bölgelerden çekilmesiyle oluşan güç boşluğunu iyi değerlendiren Barzani, bu durumun verdiği özgüvenle, dikkat çeken açıklamalar yapmıştır (Tanchum, 2014: 67). 30 Haziran 2014'te BBC'ye verdiği röportajda, ülkenin zaten fiilen bölünmüş durumda olduğunu ve oldukça trajik

bir hal içinde bulunduğunu ifade eden Barzani, Kürtlerin artık bağımsız olması gerektiğini, bundan sonra bu hedefe açık bir biçimde yürüyeceklerini ve en kısa sürede bir bağımsızlık referandumu gerçekleştireceklerini belirtmiştir (BBC, 2014).

Bu açıklamalardan kısa bir süre sonra DAESH saldırıları, Kürtlerin yeni kontrol sağladığı tartışmalı bölgelere doğru yoğunlaşınca, bağımsızlık referandumu konusu ikinci plana itilmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen söz konusu saldırılar, Barzani'ye yeni bir manevra alanı sağlamış ve Erbil, Batı ülkelerinin başkentleriyle Bağdat'tan bağımsız ilişkiler geliştirerek DAESH karşıtlığında askeri işbirliğine gitmiştir (Tanchum, 2015). Bu işbirliği neticesinde DAESH'in ilerleyişi durdurulunca, Barzani bağımsızlık meselesini yeniden gündeme getirmiş ve örgütün referandum sürecini baltalamak için Kürtlere saldırdığını, IKBY olarak bundan sonra kendilerine yönelik bir saldırı olmadığı sürece DAESH'le çatışmaya girmeyeceklerini ve bağımsızlık sözüne sadık olduklarını belirtmiştir (Hürriyet, 2014).

Barzani, bağımsızlık konusunda ısrarcı olsa da bölgede farklı sesler de yükselmiştir. KYB'nin önde gelen isimlerinden Kerkük Valisi Necmettin Kerim, partisinin Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı için mücadele ettiğini fakat Kerkük'te yapılacak referandum da dâhil tüm bu süreçlerin Bağdat'la koordineli bir şekilde yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Goran Hareketi lideri Noşirvan Mustafa, bağımsızlığın Kürtlerin hakkı olduğunu fakat bundan önce IKBY'nin bağımsız bir devlet için gereken kurumları oluşturması ve yönetim anlayışında demokrasi, hesap verilebilirlik ve şeffaflığı tesis etmesi gerektiğini ifade etmiştir. IKBY parlamentosunda toplamda 16 sandalye sahibi olan Kürdistan İslami Birlik Partisi (Yekgirtu) ve Kürdistan İslami Grubu (Komela İslami) gibi partiler de Kürt bölgesinin bağımsızlığını desteklemekle birlikte mevcut yönetimdeki reform gereksinimine ve demokrasi açığına dikkat çekmişlerdir (Chomani, 2014).

KYB ile arasındaki rekabetin Goran'ı KDP'ye yakınlaşmak durumunda bırakması ve Nisan 2014'te kurulan hükümette Goran'ın da yer alması, partiyi bağımsızlık konusunda Barzani ile benzer bir çizgiye getirmiştir (Chomani, 2014). Ancak Ekim 2015 itibariyle KDP ile Goran arasındaki bu işbirliği, dört Goran'lı bakanın IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani tarafından kabine dışında bırakılmasıyla sona ermiştir. Böyle bir adım atılmasının gerisinde -hakkında görev süresinin uzatılmasıyla ilgili tartışmalar yapılan- Mesud Barzani'ye karşı Süleymaniye'de düzenlenen gösterilerin Goran tarafından organize edildiği düşüncesi vardır (Wali, 2015). 2016 yılı merkezi hükümetle ikili ilişkilerdeki gerilimler, finansal krizler (Frantzman, 2016) ve Kürt grupların kendi aralarındaki sorunlarla geçilirken yeni yılın ilk aylarından itibaren Irak Kürt bölgesinin en önemli gündemi yeniden bağımsızlık konusu olmuştur.

İlk olarak Ocak ayında Mesud Barzani, merkezi yönetimle iyi bir ortaklık kuramadıklarını dolayısıyla iki iyi komşu olmanın en iyi seçenek olduğunu dile getirmiştir (NTV, 2017a). Daha sonra Mart ayında Neçirvan Barzani, artık birleşik

bir Irak'tan bahsetmenin mümkün olmadığını ve 2017 yılı içerisinde Kürtlerin bağımsızlık için irade beyanında bulunacakları bir referandum yapılacağını açıklamıştır (NTV, 2017b). Bir sonraki adım, 7 Haziran'da Mesud Barzani'nin Goran ve Komela İslami dışındaki Kürt siyasi partilerin temsilcileriyle yaptığı bir toplantı sonrasındaki açıklamayla atılmıştır. Nitekim burada Kürdistan ve tartışmalı bölgelerde 25 Eylül tarihinde bir referandum yapılması, o tarihe kadar milli birliğin tesis edilmesi, iç meselelerin çözüme kavuşturulması ve meclisin çalısır hale getirilmesi kararlaştırılmıştır (Rudaw, 2017a).

Kürt bölgesinin geleceği ile ilgili alınan bu karara Bağdat yönetiminin ilk tepkisi, İKBY'nin bağımsızlık doğrultusunda yapacağı tüm işlemlerin reddedileceği şeklinde olmuştur. Hükümet sözcüsü tarafından yapılan açıklamada, Irak'ta hiçbir aktörün tek başına ülkenin geleceğini doğrudan etkileyecek bir konuda karar verme hakkı olmadığına ve atılacak adımların anayasaya uygun olması gerektiğine dikkat çekilmiştir (BBC, 2017a). Ankara, karara tepkisini ilk etapta dışışleri bakanlığı seviyesinde göstermiş ve kararın Irak'ın çıkarına olmayacağını, Türkiye açısından da Irak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliğinin Türkiye'nin Irak politikasının temel ilkelerinden biri olduğu vurgusunu yapmıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2017). Tahran'ın konuya yaklaşımı dini lider Ayetullah Ali Hamaney'in Irak Başbakanı Haydar el-İbadi ile 20 Haziran'da yaptığı görüşmede netlik kazanmış, Hamaney el-İbadi'ye İran'ın komşusu Irak'ın kimliğine ve bağımsızlığına zarar verecek bir referanduma karşı olduğunu ifade etmiştir (Rudaw, 2017b).

ABD Dışışleri Bakanlığı sözcüsüne de 8 Haziran'da bu mesele hakkında soru sorulmuş, cevap olarak Washington'un birleşik, istikrarlı, demokratik ve federal bir Irak'tan yana olduğunu daha önce de vurgulandığı hatırlatılmıştır (US Department of State, 2017). Irak'ın kuzeyinde Kürt bölgesinin geleceğiyle ilgili bağımsızlık referandumu yapılmasına destek veren tek devlet İsrail olmuştur. 2017 yazındaki tartışmalar sırasında Başbakan Benjamin Netanyahu'nun ofisinden yapılan açıklamada, İsrail'in Kürtlerin devlet kurma çabalarını dolayısıyla Eylül ayında yapılacak referandumu desteklediği belirtilmiştir (Amerika'nın Sesi, 2017a).

Genel olarak Kürtlerin meseleye yaklaşımına gelince, daha önce olası bir referanduma mesafeli bir tutum takınan Kerkük Valisi KYB'li Necmettin Kerim, bu kez bağımsızlık referandumunun Kürtler açısından bir dönüm noktası olduğunu belirterek destek vermiştir (Kurdistan24, 2017). Goran ve Komela İslami daha önce karşı çıktıkları referanduma, oylamanın bir gün öncesinde destek verme yönünde karar almışlardır (Sputnik Türkiye, 2017). Bazı siyasiler ve iş adamları, mevcut siyasi konjonktür ve ekonomik koşulların böyle bir referandum düzenlemesi için uygun olmadığını düşünerek referanduma karşı çıkarken, bir kısmı da bölgede şiddetin giderek artmasından endişe duydukları için destek vermemiştir. Kerkük'teki Arap ve Türkmenler ile Şengal ve Ninova'daki Ezidiler de sandığa gitmeme yönünde karar almışlardır (BBC, 2017b).

2017 yılının yaz ayları, Kürt bölgesinde alınan bu karar hakkında Irak ve bölge genelindeki aktörlerin karşılıklı açıklamalarıyla geride bırakılırken bağımsızlık referandumu 25 Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. IKBY'deki seçimlerden sorumlu yetkili organ tarafından yapılan açıklamaya göre, 3.3 milyon kişinin oy kullandığı referanduma katılım oranı yüzde 72.61 olmuş ve seçmenlerin yüzde 92.7'si bağımsızlığa "evet" yönünde oy kullanmıştır. Irak Başbakanı Haydar el-İbadi, referandumun meşru olmadığını ifade ederek sonuçların iptalini isterken (BBC, 2017c) Ankara ve Tahran, Bağdat'ın Erbil'e yönelik aldığı yaptırım kararlarına destek vermiş ve koordineli bir biçimde IKBY'yi geri adım atmaya zorlamışlardır (Şemsâbâdî, 2018: 82).

Irak merkezi hükümeti, referandumdan hemen dört gün sonra Kürt bölgesine uluslararası uçuş yasağı koymuş ve sınır kapılarının kontrolünü geri istemiştir. Diğer yandan, Başbakan el-İbadi, IKBY sınırları dışında kalan ve Peşmerge tarafından korunan tartışmalı bölgelere asker konuşlandırmayı öngören bir plan için parlamentodan onay almıştır. Türkiye, Erbil ve Süleymaniye'den yapılan karşılıklı uçuşları kaldırmış, IKBY'ye yakın Rudaw, K24 ve Waar gibi kanalları TÜRK-SAT uydusundan çıkarmıştır. İran da Irak hükümetinin talebi üzerine IKBY ile sınır kapılarını kapatmış, Kürdistan24 Tahran bürosunun faaliyetlerine son vermiş, Kürt bölgesinden kalkan uçakların İran hava sahasını kullanmasını yasaklamış ve sınırda askeri bir tatbikat düzenlemiştir (Amerika'nın Sesi, 2017b; Hürriyet, 2017a).

Kürtler için bağımsızlık sonrası en ağır travma, başta Kerkük olmak üzere tartışmalı bölgelerin kontrolünün Peşmerge'nin Irak ordusu ve Haşdi Şabi karşısında ciddi bir direnç göstermemesi nedeniyle merkezi yönetime geçişinden sonra yaşanmıştır. IKBY, DAESH saldırılarından sonra kontrolü ele aldığı bu topraklarla birlikte mevcut Kürt bölgesinin yaklaşık yüzde 40'ı kadar bir alanı fiili olarak yönetmişti (Habertürk, 2017). Tüm kazanımlarını kısa sürede kaybeden IKBY liderliği, çatışmaların daha da şiddetlenmesinden çekinerek, Irak hükümetine 25 Eylül referandum sonuçlarının dondurulması karşılığında ateşkesin sağlanması, Kürt bölgesindeki askeri operasyonların durdurulması ve Irak Anayasası temelinde diyalog kurulması çağrısında bulunmuştur (Hürriyet, 2017b).

Muhalliflerce referandum sonrası yaşanan gelişmelerden sorumlu tutulan Mesud Barzani, Ekim ayının sonlarında IKBY parlamentosuna yazdığı mektupta 1 Kasım'da dolan başkanlık görevinin süresini uzatmak istemediğini duyurmuş ve yetkilerinin meclise ve başbakanlığa devredilmesini istemiştir (NTV, 2017c; Cumhuriyet, 2017). Irak Kürtlerinin Barzani liderliğinde gerçekleşen ve bağımsızlık yönündeki en somut adımları da Irak merkezi hükümetinin yanı sıra diğer komşu ülkelerin kendi ulusal çıkarları doğrultusunda şekillenen reel-politikle karşılaşmıştır. Bu ülkelerin tavrını yumuşatması ise ancak Barzani'nin arka plana çekilmesi ve IKBY'nin bölgede karşılaştığı izolasyon sonucu geri adım atmaya başlaması ile mümkün olmuştur (Kekilli, 2018: 1-2).

Sonuç

Irak Kürtleri, I. Dünya Savaşı sonrasında ve İngiliz manda yönetiminin hüküm sürdüğü yıllardan itibaren bir statü arayışında olmuştur. Irak'ın bir devlet olarak kuruluş döneminden 1990'lı yıllara kadar merkezi hükümetle ilişkilerinde bu konuyu çözebilmek için müzakereden silahlı çatışmaya kadar pek çok yöntemi denemişlerdir. Körfez Savaşı'ndan sonra, BM tarafından Irak'ın kuzeyinde uçuşa yasak bir bölge ilan edilmesiyle Kürtler, fiili olarak özerk bir yönetime kavuşmuşlardır. 2005 yılında kabul edilen yeni Irak Anayasası'nda da "Kürdistan" federal bir bölge olarak tanınmıştır. 2017 yılında düzenlenen referandumla nihai hedefin bağımsızlık olduğu görülmüştür. Ancak, Irak Kürtleri tüm bu uğraşlarında bölgenin reel-politik gerçekleriyle yüzleşmek zorunda kalmışlardır.

Bu çalışmada, yukarıda da belirtildiği üzere reel-politik kavramıyla, devletlerin kendi menfaatlerini rasyonel bir bakış açısıyla değerlendirdiği, daha önceki taahhütlerini kolaylıkla göz ardı edebildiği ve gayelerine ulaşmak için her türlü olanaktan yararlandığı durumlara referans verilmiştir (Emery, 1915; Tocci, 2007; Kissinger, 2014; Rathbun, 2018; Dunne ve Schmidt, 2021). Nitekim Irak Kürtleri İngilizlerin manda yönetimi esnasında bu durumla ilk kez bu kadar net bir biçimde karşılaşmışlardır. Sevr'de Kürtlere verdikleri bağımsızlık sözüne rağmen kısa bir süre içinde bunun aksi yönünde adımlar atmaya başlayan İngilizler, Kürt ayaklanmalarının Bağdat tarafından bastırılmasında da önemli katkılar vermişlerdir. Diğer yandan, İngiliz manda yönetiminin sona erdiği 1932 yılında, Irak'ın MC'ye üyeliği için şart koşulan, Kürtlerin siyasi haklarını korumaya yönelik yükümlülüklerini tam anlamıyla yerine getirmemesi de uluslararası toplum nezdinde ciddi bir sorun teşkil etmemiştir.

Irak'ta monarşiyi sona erdiren 1958 darbesinden sonra da Kürtler reel-politiğin ulusal ve bölgesel boyutlarıyla karşı karşıya kalmaya devam etmiştir. Yeni devlet başkanı Abdülkerim Kasım'ın davetiyle sürgünden ülkesine dönen Molla Mustafa Barzani'yle kurulan diyalog, Kürtlerin somut talepleri gündeme gelince, sona ererek silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Irak Kürtleri için en dramatik gelişme ise Bağdat'la rekabet halinde bulunan Tahran'dan aldıkları desteğin iki başkent arasında 1975 yılında yapılan bir antlaşmayla sona ermesi ve Kürt hareketinin ağır bir darbe almasıyla yaşanmıştır. 1980'de başlayan İran-İrak Savaşı sırasında yaşanan bazı gelişmeler de reel-politiğin kaygan ve değişken ulusal çıkarlar üzerinden yürüdüğünü Kürtlere göstermiştir.

Savaş sırasında İran'ın desteğini alarak çeşitli kazanımlar elde etmek isteyen ve diğer Kürt grupların karşı çıkmasına rağmen Saddam Hüseyin'le ateşkes yapan Celal Talabani, Saddam'ın kendisine ihtiyacı sona erince, daha önce verdiği sözleri bir kenara bırakmasıyla oldukça zor bir duruma düşmüştür. İran'a karşı Batılı ülkelerle dirsek teması halindeki Irak'ın, İran'la işbirliği halinde olduğunu iddia ettiği Kürtlere yönelik başlattığı Enfal operasyonlarına -Halepçe'deki kimyasal saldırıya kadar- uluslararası kamuoyundan beklenen tepkinin

gelmemesi de Kürtler için bir başka hayal kırıklığı olmuştur. 1990'lı yıllarda oluşan fiili özerk bölgeye rağmen Kürtlerin bağımsızlık yönündeki en önemli engeller ise yoğun Kürt nüfusa sahip bölge ülkelerinin sahip olduğu reel-politik çekinceler ve Kürtlerin kendi içinde yaşadığı rekabet olmuştur.

2003 yılında gerçekleşen ABD işgali sonrasında Irak Kürtleri, Saddam'ın devrilmesinden sonra kurulan yeni yönetim mekanizmasında önemli koltuklar elde etmişler, Kürt dili ve Kürt bölgesi anayasal bir statü kazanmış, IKBY yetkilileri farklı ülkelerde diplomatik teamüllere uygun bir biçimde karşılanmış ve Irak'ın kuzeyi yabancı yatırımcılar için istikrarlı bir yer olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak, Bağdat'la Erbil arasındaki uzlaşuya dayalı bir şekilde ortaya çıkan bu tablo, enerji kaynaklarından elde gelirlerin paylaşımı ve tartışmalı bölgelerin nihai durumunun netleştirilememesi dolayısıyla zamanla bozulmuştur. Arap Baharı'nın Irak Kürt bölgesine yansımalarının bir sonucu olarak Kürt bölgesinde çeşitli gösterilerin düzenlenmesi ve yeni siyasi aktörlerin ön plana çıkması, bağımsızlık konusunda 2014 yılında atılan ilk adımların Kürtler arasında dahi beklenen karşılığı bulmasının önüne geçmiştir. DAES'in Musul'a saldırısı sonrasında Irak ordusunun bölgeyi büyük ölçüde terk etmesiyle IKBY bu tehditle doğrudan muhatap olmak zorunda kalmıştır.

DAES'le mücadele esnasında merkezi hükümetin zayıflığı, Batı'dan askeri destek alınması ve Kürtler arasında dayanışmanın sağlanması, IKBY Başkanı Mesud Barzani'ye bağımsızlık konusunda yeni bir adım atma cesareti vermiştir. Ancak 2017 yılının Eylül ayında yapılacak olan referanduma giden süreçte Kürtler kendi içlerinde bir birliktelik sağlasa da ABD başta olmak üzere uluslararası toplumun desteğini alamamışlardır. Merkezi hükümet ve diğer önemli komşu ülkeler Türkiye ile İran da bu tür bir girişime en başından beri karşı çıkmış, referandum sonrasında da ortak yaptırımlar yoluyla IKBY'yi geri adım atmaya zorlamışlardır. Bu üç ülkenin bölgesel dengeler ve kendi iç bütünlükleriyle ilgili, ABD'nin ise bu hamlenin zamanlaması ve Irak'ın istikrarına yönelik reel-politik kaygıları, Irak Kürtlerinin bu son girişimini de akamete uğratmıştır.

Sonuç olarak, bu araştırma reel-politiğin teori ve pratik ayrımını göstermeye çalışmıştır. 1920'den itibaren farklı uluslararası güçler, Irak Kürtlerinin talep ve beklentilerini tanımış ve hatta bunların gerçekleştirilmesine önem vermişlerdir. Ancak bu yaklaşımlar teoride yani bir nevi 'kağıt üzerinde' kalmıştır. Nitekim bunlar pratiğe geçirilmeye çalışılırken ne Kürtler ne de Kürtlerin beklentilerini destekleyen güçler, bölgedeki etkin aktörlerin ulusal çıkarlarını uyumlaştırabilmişlerdir. Hatta bazı dönemlerde bizzat kendileri Kürtlerin daha etkin bir statü elde etmesini engellemişlerdir. Bölgesel ve küresel anlamda söz konusu aktörlerin bundan sonraki süreçte de Kürtler tarafından bu yönde atılacak yeni adımları, benzer bir reel-politik çerçeveden değerlendireceğini öngörmek mümkündür.

Sonnotlar

¹ Bu makale, Muhammet Fatih Özkan'ın Doç. Dr. Gürol Baba danışmalığında tamamladığı "İran'ın Dengeleme Motivasyonları ve Stratejileri Çerçevesinde Irak Kürtleriyle İlişkileri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Irak Yüksek Komiserinin Kolonilerden Sorumlu İngiliz bakana, Türkler tarafından desteklenen Kürt isyanlarını bastırmak için yapılan hazırlıklardan söz ettiği 25 Ağustos 1921 tarihli telgraflar için bkz. (Burdett, 2015b: 37-38).

³ Berzenci ayaklanmasının Türkiye tarafından desteklendiğini ve İngilizlerin yardımıyla bastırıldığı bilgisini geçen ve 1923 yılı Irak'ta siyasi durum başlığıyla gönderilen 10 Ocak 1924 tarihli memorandum için bkz. (Burdett, 2015b: 339-344).

⁴ "Barzan Şeyhi" olarak tanınan Ahmed'in en etkili Kürt liderlerden biri olduğunu yazan 13 Mart tarihli bilgilendirme notu için bkz. (Burdett, 2015a: 585-589); Şeyh Ahmed'in Türkiye'den yardım aldığına dair 8 ve 12 Ağustos tarihli İngiliz istihbarat raporları için bkz. (Burdett, 2015b: 349-352).

⁵ Musul meselesiyle ilgili, Lozan müzakerelerinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İsmet İnönü ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon arasında 14 Aralık'tan 31 Aralık'a kadar süren karşılıklı mektuplar için bkz. (Burdett, 2015b: 218-238).

⁶ İngiliz Yarbay W.A. Lyon'un Barzani kardeşlerin faaliyetleriyle ilgili İngiltere İçişleri Bakanlığı Danışmanı C.J. Edmonds'a gönderdiği 5 Mayıs 1942 tarihli bilgi notu için bkz. (Burdett, 2015c: 341-343).

⁷ Kürtler ve Irak hükümeti arasında yapılan görüşmelerle ilgili İngiliz diplomatların bilgi notları için bkz. (Burdett, 2015d: 261-270).

⁸ Irak Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'nın Kürtlerin kullandığı Amerikan ve İsrail menşeli silahlarla ilgili İngiliz Büyükelçiyeye 6 Kasım 1974'te verdiği liste için bkz. (Burdett, 2015d: 432-433).

Kaynakça

Ahmed M M A (2012). *Iraqi Kurds and Nation-Building*. New York: Palgrave Macmillan.

Albert C D (2013). A History of Violence: Ethnic Group Identity and the Iraqi Kurds. *Iran and the Caucasus*, 17(2), 215-234.

Al Jazeera (2013). Irak Kürt bölgesinde kaybeden KYB. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/irak-kurt-bolgesinde-kaybeden-kyb>. Son erişim tarihi, 05/01/2019.

Amerika'nın Sesi (2017a). İsrail: 'Kürt referandumunu destekliyoruz'. <https://www.amerikaninsesi.com/a/israil-kurt-referandumunu-destekliyoruz/4027644.html>. Son erişim tarihi, 08/01/2019.

Amerika'nın Sesi (2017b). IKBY Referandumuna İran'la Irak ve Türkiye'nin Tepkisi Ne

Oldu?. <https://www.amerikaninsesi.com/a/ikby-referandumuna-iran-irak-ve-turkiye-nin-tepkisi-ne-oldu/4047012.html>. Son erişim tarihi, 09/01/2019.

Attar A R Ş (2004). *Kürtler: Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*. 2. Basım. Çev. A Dursunoğlu, İstanbul: Ağaç Kitabevi.

Aydınlı E vd. (2015). *Yöntem Kuram Komplo: Türk Uluslararası İlişkilerinde Vizyon Arayışları*. İstanbul: Küre Yayınları.

Bahcheli T ve Fragiskatos P (2008). İraçî Kurdistan: Fendig off uneasy neighbours. *International Journal of Contemporary İraçî Studies*, 2(1), 67-82.

Bayat K (2008). Iran and the “Kurdish Question”. *Middle East Report*, 47, 28-35.

BBC (2014). Barzani: Bağımsızlık referandumuna gideceğiz. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140701_barzani_bagimsizlik. Son erişim tarihi, 30/12/2018.

BBC (2017a). Ankara ve Bağdat’tan İraklı Kürtlerin bağımsızlık referandumu kararına tepki. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40219757>. Son erişim tarihi, 02/01/2019.

BBC (2017b). İraklı Kürtlerin bağımsızlık referandumu hakkında bilinmesi gerekenler. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41363443>. Son erişim tarihi, 06/01/2019.

BBC (2017c). İraklı Kürtlerin referandumunda bağımsızlığa destek yüzde 92 çıktı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41417088>. Son erişim tarihi, 07/01/2019.

Bengio O (2014). Ankara, Erbil, Baghdad: Relations Fraught with Dilemmas. İçinde: D Romano ve M Gurses (der), *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq, and Syria*. New York: Palgrave Macmillan, 267-282.

Bew J (2014). The Real Origins of Realpolitik. *The National Interest*, (130), 40-52.

Bishku M B (2013). The Kurdish Spring and Changing Geopolitics of the Middle East. İçinde: M M A Ahmed ve M M Gunter (der.), *The Kurdish Spring: Geopolitical Changes and Kurds*. California: Mazda Publishers, 73-92.

Bois T (1966). *The Kurds*. Trans. M W M Elland, Beirut: Khayat Book & Publishing Company.

Bruneissen M V (2015). *Ağa, Şeyh, Devlet*. 9. Baskı. Çev. S B Yalkut, İstanbul: İletişim Yayınları.

Burdett A L P (der) (2015a). *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979*. British Documentary Resources, Cilt 4: 1900-1914. Cambridge: University Press.

Burdett A L P (der) (2015b). *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979*. British Documentary Resources, Cilt 6: 1921-1927. Cambridge: Cambridge University Press.

Burdett A L P (der) (2015c). *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979*. British Documentary Resources, Cilt 9: 1941-1944. Cambridge: University

Press.

Burdett A L P (der) (2015d). *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979*. British Documentary Resources, Cilt 12: 1966-1979. Cambridge: University Press.

Chaliand G (der) (1993). *A People Without A Country: The Kurds and Kurdistan*. New York: Olive Branch Press.

Chomani K (2014). Push for Kurdish Independence divides Iraqi Kurds. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/07/iraq-kurdistan-barzani-puk-division-independence-iran-turkey.html>. Son erişim tarihi, 05/01/2019.

Cleveland W L ve Burton, M (2009). *A History of the Modern Middle East*. 4th Edition, Boulder: Westview Press.

Constitute Project (2020). Iraq's Constitution of 2005. https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en. Son erişim tarihi, 23/08/2020.

Cumhuriyet (2017). Barzani istifa etti, yetkileri IKBY Parlamentosu'na devredildi. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/855416/Barzani_istifa_etti__yetkileri_IKBY_Parlamentosu_na_devredildi.html. Son erişim tarihi, 07/01/2019.

Dahlman C (2002). The Political Geography of Kurdistan. *Eurasian Geography and Economics*, 43(4), 271-299.

Dias F S (2020). From Realpolitik to realism: the American reception of a German conception of politics. *History of European Ideas*, 46(4), 405-419.

Dunne T ve Schmidt B. C. (2021). Realizm. İçinde: J Baylis, S Smith ve P Owens (der.), *Küreselleşen Dünya Siyaseti: Uluslararası İlişkilere Giriş*. Çev. H B Yalçın vd., İstanbul: Küre Yayınları.

Dünya Bülteni (2013). Kuzey Irak'ta seçim sonuçları açıklandı. <https://www.dunyabulteni.net/irak/kuzey-irakta-secim-sonuclari-aciklandi-h276182.html>. Son erişim tarihi, 06/01/2020.

Emery H C (1915). What is Realpolitik?. *International Journal of Ethics*, 25(4), 448-468.

Entessar N (1984). The Kurds in Post-Revolutionary Iran and Iraq. *Third World Quarterly*, 6(4), 911-933.

Entessar N (2010). *The Kurdish Politics in the Middle East*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.

Farouk-Sluglett M ve Sluglett P (2001). *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*. New York: I.B. Tauris Publishers.

Frantzman S J (2016). With this latest referendum Kurds could stand on their own. <http://nationalinterest.org/feature/2016-the-year-kurdistan-finally-breaks-iraq-15321>. Son erişim tarihi, 06/01/2020.

Fuller G E (1993). The Fate of Kurds. *Foreign Affairs*, 72(2), 108-121.

Gunter M M (1993). A *de facto* Kurdish state in Northern Iraq. *Third World Quarterly*, 14(2), 295-319.

Gunter, M M (1996). The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq. *Middle East Journal*, 2(2), 224-241.

Gunter M M (1998). *Turkey and Iran Face off in Kurdistan*. <https://www.meforum.org/articles/other/turkey-and-iran-face-off-in-kurdistan>. Son erişim tarihi, 25/11/2018.

Gunter M M (2008). *The Kurds Ascending: The Evolving Solution to the Kurdish Problem in Iraq and Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.

Gunter M M (2011a). *Historical Dictionary of the Kurds*. Second Edition, Maryland: The Scarecrow Press.

Gunter M M (2011b). Arab-Kurdish Relations and the future of Iraq. *Third World Quarterly*, 32(9), 1623-1635.

Gunter M M (2014). Unrecognized De Facto States in World Politics: The Kurds. *The Brown Journal of World Affairs*, 20(11), 161-178.

Habertürk (2017). Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Kerkük'ü 13 saatte Irak Ordusu'na çatışmasız teslim etti. <https://www.haberturk.com/irak-kurt-bolgesel-yonetimi-kerkuk-u-13-saatte-irak-ordusuna-catismasiz-teslim-etti-1679487#>. Son erişim tarihi, 08/01/2019.

Hilterman J R (2008). The 1988 Anfal Campaign in Iraqi Kurdistan. <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/1988-anfal-campaign-iraqi-kurdistan.html>. Son erişim tarihi, 03/11/2018.

Hürriyet (2014). 'Bin IŞİD de gelse bağımsızlıktan vazgeçmeyiz'. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bin-isis-de-gelse-bagimsizliktan-vazgecmeyiz-27749742>. Son erişim tarihi, 05/01/2019.

Hürriyet (2017a). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan flaş referandum mesajları. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-flas-referandum-mesajlari-40590773>. Son erişim tarihi, 09/01/2019.

Hürriyet (2017b). Barzani'den geri adım: Referandum sonucu askıya alındı. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/barzaniden-geri-adim-referandum-sonucu-askiya-alindi-40621676>. Son erişim tarihi, 10/01/2019.

SSFD (Serbesti Siyasi Fikir Dergisi) (2005). Irak Anayasası (Taslak Metin). 22, 36-51.

Jwaideh W (2004). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*. 3. Baskı. Çev. İ Çeken ve A Duman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Karadaghi K (1993). The Two Gulf Wars: The Kurds on the World Stage, 1979-1992. İçinde: Gerard Chaliand (der.), A People Without A Country: The Kurds and Kurdistan. New York: Olive Branch Press, 2114-240.

Kekilli E (2018). Türkiye-İKBY İlişkilerinin Geleceği: Geçmişin Gölgesinde Geleceği İnşa Etmek. *SETA Perspektif*, 209.

Kissinger H (2014). *Diplomasi*. 13. Baskı. Çev. İ H Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Koohi-Kamali F (2003). *The Political Development of the Kurds in Iran: Pastoral Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan.

Kurdistan24 (2017). Necmettin Kerim: Referandum Kürtler için bir dönüm noktası. <http://www.kurdistan24.net/tr/news/6ff4ec8c-4ebb-4edb-a968-146df3c243ad>. Son erişim tarihi, 10/01/2020.

Lawrence Q (2008). *Invisible Nation: How the Kurds' Quest for Statehood Is Shaping Iraq and the Middle East*. New York: Walker & Company.

Manafy A (2005). *The Kurdish Political Struggles in Iran, Iraq, and Turkey: A Critical Analysis*. Lanham: University Press of America.

Mansfield S (2014). *The Miracle of the Kurds: A Remarkable Story of Hope Reborn in Northern Iraq*. Tennessee: Worthy Publishing.

Marr P (2012). *The Modern History of Iraq*. Third Edition, Boulder: Westview Press.

McDowall D (1992). The Kurdish question: a historical review. İçinde: P G Kroyenbroek ve S Sperl (der.), *The Kurds: A Contemporary Overview*. New York: Routledge.

McDowall D (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Çev. Neşenur Domaniç. Ankara: Doruk Yayıncılık.

Muhammad A H (2013). Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(18), 91-129.

NTV (2017a). Barzani'den bağımsızlık açıklaması. <https://www.ntv.com.tr/dunya/barzaniden-bagimsizlik-aciklamasi,jeRfqxDJDEWBvSIE6aMMsQ>. Son erişim tarihi, 04/01/2019.

NTV (2017b). Irak'ta Kürtler 2017'de bağımsızlık referandumu yapacak. <https://www.ntv.com.tr/dunya/irakta-kurtler-2017de-bagimsizlik-referandumu-yapacak,JdKJXwNvdEq6ZWp2BA8IHg>. Son erişim tarihi, 04/01/2019.

NTV (2017c). Barzani görevi bırakıyor. <https://www.ntv.com.tr/dunya/barzani-gorevi-birakiyor,TmQIH061XU6TcCROGw2y1Q>. Son erişim tarihi, 05/01/2019.

Oran B (1998). *"Kalkık Horoz": Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Öğür B vd. (2014). Kuzey Irak-Türkiye ilişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği. *ORMER Rapor*, 1.

Rathbun B (2018). The Rarity of Realpolitik: What Bismarck's Rationality Reveals about International Politics. *International Security*, 43(1), 7-55.

Rudaw (2017a). Kürdistan 25 Eylül'de referanduma gidiyor!, <http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/070620173>. Son erişim tarihi, 02/01/2018.

Rudaw (2017b). Iran Supreme Leader to Iraqi PM: We are opposed to a Kurdish referendum. <http://www.rudaw.net/english/middleeast/iran/20062017>. Son erişim tarihi, 04/01/2019.

- Sander O (2007). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. 16. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Saray M (1999). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Sönmezoğlu F (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Sputnik Türkiye* (2017). İKBY muhalefetinden Goran referandumuna desteğini açıkladı. (<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201709241030287713-goran-hareketi-destek-verecek/>). Son erişim tarihi, 08/01/2019.
- Stansfield G ve Anderson L (2009). Kurds in Iraq: The Struggle between Baghdad and Arbil. *Middle East Policy*, 16(1), 134-145.
- Stansfield G (2014). The Islamic State, the Kurdistan Region, and the future of Iraq: an assessing UK policy options. *International Affairs*, 90(6), 1329-1350.
- Şemsâbâdî A (2018). Evâmele Nâkâmiye Cedâêye Êqlîme Kôrdêstâne 'Irâq. *Jeôpolitik*, 14(51), 63-94. http://journal.iag.ir/article_69797_02fa760a65c7bcbf3ddc474a049d825e.pdf.
- Talhami G H (2013). Diplomacy of the Kurdish Territorial Nation. *International Journal of Iraqi Studies*, 7(1), 21-42.
- Tanchum M (2014). Between Ankara and Tehran: How the Scramble for Kurdistan Can Reshape Regional Relations. *Strategic Assessment*, 17(3), 67-80.
- Tanchum M (2015). *The Kurds' Big Year: The Political Conditions that Favor Kurdish Independence in Iraq*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2015-01-12/kurds-big-year>. Son erişim tarihi, 03/01/2019.
- Tocci N (2007). Profiling Normative Foreign Policy: The European Union and its Global Partners. *CEPS Working Document*, 279.
- T.C. (Türkiye Cumhuriyeti) Dışişleri Bakanlığı (2017). İKBY'de 25 Eylül 2017 Tarihinde Bağımsızlık Konusunda Bir Referandum Düzenlenmesi Yönündeki Karar Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_181_ikby_de-25-eylul-2017-tarihinde-bagimsizlik-konusunda-bir-referandum-duzenlenmesi-yonundeki-karar-hk_tr.mfa. Son erişim tarihi, 02/01/2019.
- US (United States) Department of State (2017). *Department Press Briefing*. <https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-june-8-2017/>. Son erişim tarihi, 03/01/2019.
- Tripp C (2008). *A History of Iraq*. Third Edition, New York: Cambridge University Press.
- UNSC (United Nations Security Council) (1991). Resolution 688. <http://unscr.com/en/resolutions/688>. Son erişim tarihi, 14/12/2018.
- Ünver H A (2016). Schröndiger's Kurds: Transnational Kurdish Geopolitics in the Age of Shifting Borders. *Journal of International Affairs*, 69(2), 65-98.
- Voller Y (2014). *The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood*.

New York: Routledge.

Wali Z Z (2015). Gorran positions in KRG cabinet filled by new ministers. <http://www.rudaw.net/english/kurdistan/271020154>. Son erişim tarihi, 14/10/2018.

Yesiltas O (2014). Iraq, Arab Nationalism, and Obstacles to Democratic Transition. İçinde: D Romano ve M Gurses (der), *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq, and Syria*. New York: Palgrave Macmillan, 41-57.

Yıldız K (2012). *The Future of Kurdistan: The Iraqi Dilemma*. London: Pluto Press.

Zeidel R (2011). The Iraqi Novel and the Kurds. *Review of Middle East Studies*, 45(1), 19-34.

Zubaida S (1992). Introduction. İçinde: P G Kroyenbroek ve S Sperl (der.), *The Kurds: A Contemporary Overview*. New York: Routledge, 1-7.